

Круть О. В. Ономасіологічна структура слів на позначення агресії: зіставний аналіз. *Лінгвістичний вісник: Збірник наукових статей* / [наук. ред. А.Р. Габідулліна]. Бахмут: ГПМ ДВНЗ ДДПУ, 2019. Вип. 7-8. С. 64-72

УДК 811.111+811.161.2+811.161.1

Круть Олена Володимирівна,

кандидат філологічних наук, старший викладач

ГПМ ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

м. Бахмут. Україна

E-mail: olenakrut1@gmail.com

ОНОМАСІОЛОГІЧНА СТРУКТУРА СЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ АГРЕСІЇ: ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ

Постановка проблеми. У мовознавстві сучасні розвідки обумовлюють інтерес науковців до вивчення когнітивних та комунікативних процесів у мові та мовленні, до виявлення результатів пізнання навколишньої дійсності, що ґрунтуються на основних засадах теорії номінації та на здобутках у визначенні ономасіологічної структури.

Аналіз останніх досліджень. Поняття ономасіологічної структури як номінативної структури мовних знаків базується на наукових поглядах, що інтегрують семіотичну концепцію Ч. Пірса і Ч. Морріса, структуралістку теорію довільності мовного знаку, вчення про внутрішню форму В. фон Гумбольдта [6], О. Ф. Лосєва [10], О. О. Потебні [14], здобутки сучасної семасіології [17], ономасіології і концепції синтаксичної природи деривації [7; 13; 16], когнітивної лінгвістики [4; 8; 9; 11; 19] тощо.

Мета даної роботи полягає у зіставному аналізі ономасіологічної структури одиниць на позначення агресії.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) установити основні етапи зіставного аналізу ономасіологічної структури слова на позначення агресії; 2) визначити роль кожного етапу у формуванні ономасіологічної структури слова на позначення агресії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Похідні та складні слова на позначення агресії характеризуються складністю семантики, що підтверджується на різних етапах аналізу. Семасіологічний, словотвірний та ономасіологічний аналіз семантики слова є послідовними етапами у процедурі дослідження ономасіологічної структури одиниць на позначення агресії та передують етапу когнітивного та комунікативно-функціонального аналізу таких одиниць.

Перший етап аналізу спрямовано на дослідження ономасіологічної структури одиниць на позначення агресії у взаємодії структури й семантики в англійській, українській та російській мовах. Відбір одиниць на

позначення агресії здійснюється шляхом *суцільної вибірки*; структура ЛСП "Агресія" визначається за допомогою *методу компонентного аналізу*. В основі виокремлення лексико-семантичного поля (ЛСП) лежить система опозицій та компонентний аналіз. Термінології *методики компонентного аналізу* [5, с. 371] (*сема, архісема, диференційна сема*) є базовими для встановлення мікрополів (далі – МП) ЛСП "Агресія": МП "Напад", МП "Завдання шкоди", МП "Руйнування", МП "Привласнення", МП "Захист". Загальне значення одиниць на позначення агресії встановлюється шляхом зіставлення значень слів у складі ЛСП.

Синоніми дієслова з архісемою "агресія" [5] складають основу ЛСП "Агресія". Домінанта ЛСП "Агресія" (англ. *to attack*, укр. *напасти*, рос. *напасть*) визначається на основі високого ступеня її представленості в мікрополях ЛСП. Елементарні значення одиниць на позначення агресії утворюються за допомогою зв'язків, закладених у значенні слів, ядром яких є дієслово. Центральним компонентом агресивної дії є дієслівний предикат, до семантичної структури якого залучається суб'єкт [3], об'єкт, адвербіалія. *Значення* розглядається як комплекс семантичних ознак, найважливішими з яких вважаються архісеми та диференційні семи. Загальним компонентом у складі значення слова на позначення агресії, на основі якого слова об'єднуються у ЛСП, є архісема. Мікрополя у складі ЛСП "Агресія" визначаються на базі п'яти типів диференційних сем: "напад", "завдання шкоди", "руйнування", "присвоєння", "захист".

Методика проведення компонентного аналізу дозволяє встановити структуру значення базових дієслів як експонентів семантики ЛСП "Агресія" на основі наявних зв'язків у реальному світі, а саме: зв'язків дієслівного предиката з компонентами, що його оточують: суб'єкта, об'єкта та адвербіалії. При цьому, суб'єкт та об'єкт є базовими компонентами значення дієслів. Наявність адвербіалії як додаткового компонента семантичної структури реалізується потенційними семами у значенні слова.

Словотвірний аналіз одиниць на позначення агресії дозволяє визначити *словотвірний тип, словотвірну модель, словотвірне значення* слова. Встановлення взаємозв'язку структури й семантики одиниць на позначення агресії здійснюється на основі відповідності словотвірного значення слова та його структурної організації за допомогою таких способів моделювання слова, як *афіксація, словоскладання, скорочення, субстантивіація, конверсія*. Належність одиниць на позначення агресії до одного словотвірного типу зумовлена наявністю загальних характеристик: *загальна словотвірна модель, загальна твірна основа, формант (суфікс) як морфологічний показник*.

Словотвірне значення похідних одиниць на позначення агресії визначається шляхом співвідношення похідного слова з твірною основою за допомогою форманта. Похідні слова на позначення агресії (англ. *breaker* 'взломщик'; укр. *несун* 'дрібний злодій на виробництві'; рос. *кидала* 'член

групи мошенників, наживаючихся на обмане, грабеже продавців своїх автомашин') характеризуються певною структурою *іменник = дієслівна твірна основа + суфікс* з відповідним семантичним відношенням словотвірного форманта (англ. *-er*, укр. *-ун*, рос. *-ал(а)*) й твірної основи (англ. *break*, укр. *нес(ти)*, рос. *кид(ати)*), що виокремлюється на основі систематизації словотвірних моделей (*іменник = дієслівна твірна основа + суфікс*) за певним словотвірним типом (афіксацією) [2, с. 5] та словотвірним значенням ('*суб'єкт, що виконує дію, названу твірною основою*').

Модель для зіставного аналізу складних одиниць на позначення агресії (англ. *dead-doing*, укр. *злочинницький*, рос. *смертоносный*) встановлюється на основі систематизації відношень між твірними основами (англ. *dead+do(ing)*, укр. *зло+чин(ницьк(ий))*, рос. *смерт+(о)+нос(н(ый))*) у словотвірній моделі композитів *прикметник (дієприкметник) = іменникова твірна основа + дієслівна твірна основа + суфікс* [2, с. 11] за певним словотвірним значенням ('*виконуючий дію так, як названо першою та другою твірною основами*'). Зіставний аналіз складних одиниць спрямований на визначення національних особливостей формування різних словотвірних типів, які є характерними для кожної із трьох досліджуваних мов [12].

Семантика похідних дієслів, прикметників та іменників формується завдяки функціональній здатності знака експлікувати значення дії, її ознаки, діяча за допомогою дієслівних та іменних твірних основ, які характеризуються здатністю до реалізації асоціативних синтагматичних зв'язків. Суфікси-форманти похідних / складнопохідних або друга частина складних одиниць завершують морфологічне оформлення нового слова та демонструють семантичне "зміщення" у значенні слова та його перехід у новий лексико-граматичний клас (далі – ЛГК) (дієслово, прикметник, іменник), або вказують, що у значенні слова здійснюється уточнення твірної основи.

Словотвірний аналіз вважається лише проміжним етапом дослідження та підготовлює підстави для дослідження слів як експонентів агресії на ономасіологічному та когнітивному етапах дослідження.

Другий, ономасіологічний етап аналізу мав на меті виокремлення елементів тернарної моделі одиниць на позначення агресії за допомогою *ономасіологічного аналізу*, який дозволив визначити номінативну природу елементів цієї моделі у співвідношенні з компонентами словотвірних моделей. В основі утворення *тернарної моделі* одиниць на позначення агресії лежить *ономасіологічний базис, ономасіологічний предикат та ономасіологічна ознака*.

Ономасіологічний базис як компонент тернарної моделі вважається "*відображенням пізнавальної діяльності людини*", що покладено в основу найменування та бере участь у породженні експонентів семантики слова [7,

с. 11]. Базис як складовий компонент цієї моделі одиниць на позначення агресії є морфемним показником та індикатором ономасіологічної категорії [20]. Таке розуміння базису передбачає його аналіз із боку структурно-семантичної організації та потребує встановлення моделі для зіставного аналізу структурно-семантичної організації базисів слів на позначення агресії.

Структурно базиси представлено формантом-суфіксом у моделі похідного (пор. англ. *rob(b)-er* ‘грабіжник’, укр. *знищув-ач*, рос. *грабитель*) або складнопохідного слова на позначення агресії (пор. англ. (*cold-blood*)*ed* ‘жорстокий’, укр. (*зло-пам’ят*)-*н-ий*, рос. (*зло-серд*)-*н-ый*) та уявляються частиною складного слова (пор. англ. *rotten-egg* ‘подлий, нищожний человек’, укр. *брато-вбивство*, рос. *дето-убийство*). З боку семантики базиси виокремлюються в класи живої / неживої матерії, дії та стану. Форманти похідних та друга частина складних слів, що належать різним групам класів живої й неживої матерії – люди, частини тіла, тварини, артефакти, вогонь, – є показниками ЛГК іменників на позначення агресії та демонструють перехід до цього ЛГК. Базиси класу дії та стану є засобом найменування як дієслова, так й іменника та прикметника на позначення агресії.

В основі ономасіологічної структури слова на позначення агресії знаходиться "пропозитивна ментальна структура" [13, с.78-84], центральним компонентом якої є предикат, що включає усвідомлене співвідношення "мовленневих змінних" [18, с.57] та репрезентує світ дійсності "подійно організованим". Методика для зіставного аналізу предиката визначається на основі систематизації результатів аналізу, отриманих на попередньому, словотвірному етапі дослідження відповідно до структурно-семантичної організації зони базису [7]. Предикат вказує на семантичні відношення між базисом та ознакою.

Імпліковані та експліковані типи предикатів, наприклад, предикат дії (англ. *robbery*; укр. *злочин*; рос. *воровство*), предикат належності (англ. *ill-natured*; укр. *злопам’ятство*; рос. *геморройник* ‘вор-неудачник’) та предикат існування (англ. *hedge-bird* ‘вор, грабитель’; укр. *майданник* ‘зłodий, що здійснює крадіжки на вокзалі’; рос. *домушник* ‘квартирний вор’) виконують такі функції: 1) діагностують семантику одиниць на позначення агресії; 2) вказують на їхню ознакову зону; 3) устанавлюють "концептуальне місце" мотиватора в ономасіологічній структурі [16, с. 162] одиниць на позначення агресії.

Ономасіологічна ознака у тернарній моделі похідних та складних слів є "змінною величиною" [15, с. 61], яка уточнює основний зміст позначуваного, конкретизуючи або модифікуючи основу найменування. Аналіз ознакової зони одиниць на позначення агресії включає дослідження структурно-семантичної організації, у зв’язку з чим виникає необхідність вибору моделі для зіставного аналізу ознакової зони цієї лексики, якщо

остання стимулюється предикатом, тобто вона є мотиватором значення таких одиниць. Відповідно до цього, модель для зіставного аналізу ознакової зони встановлюється на основі систематизації семантичних і структурних особливостей цієї зони, які виокремлено на попередньому, словотвірному етапі дослідження та є реалізацією відношення зони базису та предикату.

Зовнішньо- та внутрішньо-розрізнявальні ознаки (англ. *black-mailer* ‘шантажист’, укр. *темн-ил-о* ‘шахрай’, рос. *черн-ух-а* ‘обман’), якісні (англ. *ill-boding*, укр. *лих-о-віс-н-ий*, рос. *мерз-к-ий*) й локативні (англ. *bush-ranger* ‘разбойник’, укр. *буфет-нік-ов* ‘зłodий, що здійснює крадіжки з їдальні’, рос. *магазин-щик* ‘вор, совершающий кражу в магазине’), темпоральні (англ. *night-fighter* ‘ночної вор’, укр. *ден-ник* ‘зłodий, що здійснює крадіжки при світлі’, рос. *лун-а-тик* ‘вор-одиначка’) та інклінативні ознаки (англ. *trig(g)-er* ‘наемный убийца’, укр. *жив-о-їд* ‘вбивця’, рос. *мяс-ник* ‘убийца, палач’) сприяють реалізації асоціативних синтагматичних зв’язків ономасіологічної структури. Головна роль у формуванні його негативної оцінки належить групам зовнішньо-розрізнявальних та якісних ознак.

Результати ономасіологічного аналізу дозволяють розкрити додаткову змістову інформацію, яка міститься у зоні базисів, в ознаковій зоні через предикатну зв’язку. Звідси стає очевидним той факт, що ономасіологічний етап дослідження повинен передувати проведенню когнітивного аналізу одиниць на позначення агресії.

Третій етап аналізу, когнітивний, був спрямований на реконструкцію мотиваційної бази одиниць на позначення агресії за допомогою фреймового моделювання структури знань про позначуване і реконструкцію глибинної пропозитивної структури із визначенням предикатно-актантної рамки і семантичних ролей.

Дослідження ономасіологічної структури одиниць на позначення агресії потребує відповідної методики когнітивного аналізу, а саме: встановлення ролі конотації у формуванні ономасіологічної структури одиниць; встановлення базових доменів та структур фрейму, які завершують формування семантики слова на позначення агресії; визначення ролі контексту у змісті похідних та складних слів в англійській, українській та російській мовах.

При породженні нового значення слова важлива роль відводиться конотації як елементу національно-культурної специфіки мови. Вплив конотації на формування семантики одиниць на позначення агресії діагностується за допомогою асоціацій, що висвітлюються предикатом з негативною оцінкою модусу та за допомогою асоціацій, що лежать в основі утворення ознакової зони зовнішньо-розрізнявальної ознаки, з доменами ТВАРИННИЙ СВІТ (англ. *doggish*; укр. *вовч-ий*; рос. *звер-ин-ый*), КОЛІР (англ. *black-hearted* ‘злой, жестокий’, укр. *темн-ити*, рос. *о-черн-ить*) та зони базисів із доменами ТВАРИННИЙ СВІТ (англ. *jail-bird* ‘закоренельй преступник’), ВІЙСКОВА СПРАВА (англ. *smoking-gun* ‘неопровержимая

улика’), ТІЛО (англ. *hard-head* ‘махинатор’). Похідні та складні слова, семантика яких формується за допомогою асоціацій з іменами інших доменів, підлягають процесам метафоризації та метонімізації, ідентифікація яких є основою матричного моделювання ономазіологічної структури.

Когнітивний підхід до дослідження семантики похідних та складних слів дозволяє встановити універсальну структуру пропозиції фрейму одиниць на позначення агресії, що подано у його предикатно-актантних рамках. Домени співвідносяться з основними мотивуючими тернарної моделі: ознаками зовнішнього вигляду, якісними ознаками тощо – та є результатом відображення фрагментів ситуацій агресивної діяльності людини, що закладено в семантиці *нового значення слова*. Когнітивний аналіз нових похідних та складних слів у світлі теорії семантичної граматики [8] дозволяє описати всю агресивну діяльність людини та її окремі фрагменти, що зафіксовано у семантиці одиниць на позначення агресії. Такі фрагменти подано в термінах як окремих *глибинних відмінків*, так і в їхній комбінаториці, що реалізується у концептуальній мережі, яка поєднує предметний, акціональний, компаративний та позесивний фрейми.

У базисах похідних та складних слів є вказівки на те, що ХТОСЬ є суб’єктом агресії, ХТОСЬ / ЩОСЬ підлягає дії агресії, у той час, як в ознаках одиниць на позначення агресії зафіксована інформація про ДЕ, КОЛИ, ЯК та ЧОМУ відбувається ця дія, ЩО використовує діяч до досягнення своєї агресивної, руйнівної мети тощо. Названі характеристики одиниць на позначення агресії подано у пропозиції та експліковано у структурі відповідного фрейму, семантичне наповнювання якої здійснюється у термінах таких глибинних відмінків: *агенс, пацієнс, результатив* – типові для зони базису, у той час, як *локатив, об’єктив, експерієнцер, компаратив, засіб, квалітатив, квантитатив* – характерні для ознакової зони.

Четвертий етап направлений на комунікативно-функціональний аналіз одиниць на позначення агресії у контексті газетної публіцистики трьома мовами із виявленням трансформаційних змін в ономазіологічних структурах, розвитку конотативних і оцінних значень під впливом контекстуальних чинників. Реалізуючись у контексті, одиниці на позначення агресії [1] набувають додаткової позитивної експресивно-емоційної оцінки. Основними комунікативно-значущими ознаками похідних та складних слів є *вмотивованість, розчленованість і змодельований характер та ономазіологічне узгодження*.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**: 1) ономазіологічна структура одиниць на позначення – це комплексне утворення, що досліджується на чотирьох етапах аналізу; 2) словотворчий та ономазіологічний етапи є попередніми у дослідженні семантики слова на позначення агресії; 3) когнітивний етап завершує смислотворення слова; 4) функціонально-комунікативний визначає роль контексту в формуванні оцінного значення слів на позначення агресії.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у поглибленому вивченні низки актуальних питань: 1) вивчення феномену агресії і одиниць на його позначення в мовному і мовленнєвому ракурсах, у тому числі на матеріалі фразеології різними мовами; 2) наукових пошуків у сфері ономазіології в когнітивно-ономазіологічному, генеративно-прагматичному і дискурсивному вимірах.

Література

1. Ашурова Д. У. Производное слово в сфере коммуникативной теории языка. Ташкент: Изд-во ФАН, 1991. 97 с
2. Балтова Ю. Рабочая модель для сопоставительного исследования близкородственных языков. *Сопоставительное изучение словообразования славянских языков* / Под ред. Г. П. Нецименко. М.: Наука, 1987. С. 5-10.
3. Бацевич Ф. С. *Російське дієслово в функціонально-ономазіологічному аспекті вивчення.* (Автореф. дис. докт. філол. наук: 10.02.01). Ін-т мовознавства. К., 1995. 48 с.
4. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по англ. филологии: Учеб. пос. Тамбов: Изд-во ТГУ, 2000. 124 с
5. Гак В. Г. К проблеме семантической синтагматики. *Проблемы структурной лингвистики*: 1971: Сб. ст. / Под ред. С. К. Шаумяна. М.: Наука, 1972. С. 367-395.
6. Гумбольдт, В. фон. Избранные труды по языкознанию: Пер. с нем. М.: Прогресс, 2000. 408 с.
7. Кубрякова Е. С. Словообразование как процесс номинации и его отличительные формальные и содержательные характеристики. *Теоретические основы словообразования и вопросы создания сложных лексических единиц*: Межвуз. сб. науч. тр. Пятигорск: Изд-во ПГПИ, 1988. С. 3-21.
8. Кубрякова Е. С. Когнитивная лингвистика и проблемы композиционной семантики в сфере словообразования. *Изв. АН: СЛЯ*. 61 (1). 2002. С. 13-24.
9. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: типы фреймов *Когнитивная семантика*: Материалы II Междунар. школы-семинара по когн. лингвистике / Под ред. Н. Н. Болдырева. Тамбов: Изд-во Тамбов. ун-та, 2000, С. 10-13.
10. Лосев А. Ф. Философия имени. СПб: Изд-во О. Абышко, 2016. 672 с.
11. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: Учеб. пос. Мн.: ТетраСистемс, 2004. 256 с
12. Мешков О. Д. Словообразование в современном английском языке. М.: Высш. школа, 1985. 187 с.

13. Панкрац Ю. Г. Пропозициональная форма представления знаний. *Язык и структуры представления знаний: Сб. науч.-аналит. обзоров / Под ред. Ф. М. Березина. М.: ИНИОН, 1992. С. 78-97.*
14. Потенция А. А. Собрание трудов: Мысль и язык. М.: Лабиринт, 1999. 263 с.
15. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Под ред. Б. А. Серебренникова. М.: Наука, 1988. 215 с.
16. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология: Моногр. К.: Изд-во укр. Фитосоциоцентра, 2000. 248 с.
17. Селиванова Е. А. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 721 с.
18. Харитончик З. А. О денотативно-сигнификативном аспекте имени прилагательного. *Вопросы словообразования в индоевропейских языках: Проблемы семантики: Сб. 1990. С. 3-10*
19. Croft W. Typology and Universals. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
20. Dokulil M. Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvožování slov. *Word Formation in Czech 1: Theory of word derivation. Prague: Nakladatelství ČSAV, 1962.*

Анотація

Круть О. В. Ономазіологічна структура слів на позначення агресії: зіставний аналіз. У статті подано методику зіставного аналізу ономазіологічної структури слів на позначення агресії. Доведено, що ономазіологічна структура – це комплексне утворення, що має бути розглянуто на чотирьох етапах аналізу. Обґрунтовано необхідність словотвірного та ономазіологічного етапів аналізу, що передують когнітивний напрям як засіб визначення ментальних структур. Комунікативно-функціональний підхід спрямований на виявлення трансформаційних змін в ономазіологічних структурах, розвиток конотативних і оцінних значень під впливом контекстуальних чинників.

Ключові слова: ономазіологічна структура, ономазіологічний базис, ономазіологічна ознака, предикат, словотвірний аналіз, когнітивний аналіз, глибинні відмінки

Аннотация

Круть Е. В. Ономазиологическая структура слов с обозначением агрессии: сопоставительный анализ. В статье дана методика сопоставительного анализа ономазиологической структуры слов с обозначением агрессии. Доказано, что ономазиологическая структура – это комплексное образование, которое рассматривается на четырех этапах анализа. Обоснована необходимость словообразовательного и ономазиологического этапов анализа, которые предваряют когнитивный

как способ определения ментальных структур. Коммуникативно-функциональный подход направлен на выявление трансформационных изменений в ономаσιологических структурах, развитие коннотативных и оценочных значений под влиянием контекстуальных компонентов.

Ключевые слова: ономаσιологическая структура, ономаσιологический базис, ономаσιологический признак, предикат, словообразовательный анализ, когнитивный анализ, глубинные падежи

Summary

Krut O. V. Onomasiological structure of words denoting aggression: the contrastive analysis.

The article gives the methodology of contrastive analysis of onomasiological structure of words denoting aggression. The status of onomasiological structure as a complex unit, formed on four stages, is proved. The derivational and the onomasiological stages of analysis precede the cognitive one as means of distinguishing the mental structures. The communicative functional stage is used for defining the transformational changes, the development of connotative and evolutional meanings under the influence of contextual factors.

Key words: onomasiological structure, onomasiological basis, onomasiological feature, the predicate, derivational analysis, cognitive analysis, deep cases